

**Journal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

NOVEMBER 1676: VAN MONTAUBAN TOT BORDEAUX

157v

Sondach den 1^{en} november was t' de eerste mael dat wij niet ontbeten.¹ Des morgens hadden wij een predicatie² van een predicant van Montpelier, die seer wel deedt, en naer de middach monsieur Charles³ die inderdaet menteert⁴ de groote renomee⁵ en estime⁶, die ick gesien hebbe dat hij heeft heel Vrancryck door. Naer de predicatie gingen wij de poort genaemt Du Mouste⁷ uyt, alwaer een heele fraije wandelinch is bij naer als de treijlie⁸ te Geneve, daer wij alle de dames van Montauban saegen en vonden dat sy seer goet air⁹ hebben fraij door de banck syn¹⁰ en bestelyck in haer klederen.¹¹ Des avonts wierden wij seer magnijfyck getracteert door seekeren monsieur Colon, alwaer versceyde predikanten waeren.

158R

Maendach den 2^{en} gingen monsieur Menart en Mitet, mijn reijsbroeders, monsieur Raterij¹², sijn soonsoon en ick op de jacht om de tractementen te ontvlieden en eens uyt te vasten, doch niet te min waeren wij bedrogen, want iemant van de vrienden van mijn geselschap gaf ons des middachs op een wooninch weer seer net te eeten en geleyden ons naer de middach in t' wederkeeren naer Montauban bij twee van sijne vrienden, die wij rescontreerden¹³ en mede op de jacht waert geweest, alwaer wij of wij wilden op niet wederom goeden wyn mosten¹⁴ drinken, sijnde des avonts geobligeert¹⁵ Raterij en syn soonsoon bij ons ten eeten te houden.

Dijnsdach den 3^{en} ginch ick den ganschen¹⁶ morgen niet uijt. Des middachs aeten wij t' hujs op onse vrijheid.¹⁷ Naer de middach quam monsieur Logandi¹⁸ ons uythaelen en wij gingen te saemen wandelen in het faubourch¹⁹ Du Mastie²⁰ dat seer groot is en den thuijn van den bisscop²¹, werdende des avonts wederom

¹ **Sondach den...niet ontbeten.** Ruysch werd in de vorige dagen iedere keer een ontbijt met flink wat alcohol voorgeschoteld. Daarover mopperde hij ook al op 30 oktober.

² **predicatie.** preek.

³ **monsieur Charles.** Ruysch ontmoette Charles in augustus 1676. Hij was predikant te Châtellerault. In het reisverslag komt overigens nog een tweede Charles voor.

⁴ **menteert.** verdient.

⁵ **renomee.** reputatie.

⁶ **estime.** achting.

⁷ **de poort genaemt Du Mouste.** Het betreft de Porte du Moustier.

⁸ **treijlie.** wijngaard.

⁹ **goet air.** goede manieren.

¹⁰ **door de banck syn.** door de bank genomen.

¹¹ **bestelyck in haer klederen.** goed gekleed.

¹² **monsieur Raterij.** Ruysch ontmoette Raterij op 28 oktober in Montauban.

¹³ **rescontreerden.** troffen.

¹⁴ **mosten.** moesten.

¹⁵ **geobligeert.** verplicht.

¹⁶ **ganschen.** hele.

¹⁷ **op onse vrijheid.** hoe wij zelf wilden.

¹⁸ **monsieur Logandi.** Ruysch ontmoette Logandi op 28 oktober in Montauban. Hij was familie van de heer Charles.

¹⁹ **het faubourch.** de buitenwijk.

²⁰ **faubourch Du Mastie.** Het gaat om de buitenwijk Du Moustier.

²¹ **den thuijn van den bisscop.** Het gaat om de tuinen van de bisschop van Montauban, Jean-Baptiste-Michel Colbert de Saint-Pouange (°1640-1710).

seer wel getracteert van seekeren monsieur Ramegous, daer versceyde predikanten waeren. Hij gaf ons excellente witten wijn de Gaillate.²²

Woensdach den 4^{en} aeten wij des middachs wederom t' huijs om op ons lust te eeten, synde het wildt braet en patrysen soo moede dat wij niet meer kosten.²³ Naer de middach quam seeker vrient van monsieur Menardt ons wederom bidden²⁴ van des avonts by hem te eeten en gaf wederom overvloet. Den naer middach brachten wij door met de stadt rontom te wandelen die tegenwoordich soo geraeseert²⁵ is dat geen de minste overblijfselen van fortificatie meer overich²⁶ syn, synde versceyde voorstede aengebouwt, klooster, kerken etc. geset. Daer naer gingen wij noch naer Castel Fadaise. Wederkeerende deden sij mij remarqueren²⁷ de plaetsen daer sy t' kooren bewaeren. t' Selven sijn kelders onder de straeten, die een ront gat hebben t' welck dicht toe wert gemaect en de steenen daer over gestraet alleen met een orkel²⁸ aangeweesen daer de openinch gesocht moet werden. t' Is te verwonderen dat het kooren daer selfs tien, twaelf jaer extraordinaris²⁹ goet blijft.

Donderdach den 5^{en} ginch ick de ganschen dach niet uijt, om t' geene ick aen mijn journael met al mijn slempen versuymt hadde weder in te haelen. Des avonts aten wij bij monsieur Logandi den ouden, alwaer ick Julie³⁰ wederom op myn syde hadt en die mij seer aerdich Gascons leerden.

Vrydach den 6^{en} wilde monsieur Raterij mij met geweldt tot monsieur Romegous met syn geselschap mede sleepen naer dat ick hem al geaccordeert³¹ hadde des avonts bij hem te eten nevens t' geselschap, doch ick defendeerde³² mij alsoo³³ sij daer met sijn wijn de Gaillate gingen ontbyten, t' welck oorsaeck was dat monsieur Romegous bij ons quam en van syn wyn mede bracht, soo dat ick wel most ontbyten. Des middachs niet te min aeten wij niet, maer gingen in t' scoone weer buyten de stadt en heel Ville Bourbon om wandelen. Wederom in koomende, passeerden wij voor bij monsieur Chapillon, die ons beloofden in t' gebedt te vinden dan in de kerck van³⁴ een excellente organist te doen hooren, gelyck hij deedt. Des avonts, als geseijt is, aten wij tot monsieur Raterij, alwaer mademoiselle Julie mede was en ons den tyt niet lanch deedt vallen.

158v Saeterdach den 7^{en} gingen wij des morgens lanchst de rivier wandelen en naer den eeten omtrent twee ueren gaens buyten de stadt tot dat wy de rivier Azeus³⁵

²² **witten wijn de Gaillate.** Het gaat om wijn uit de wijnstreek Galliate in Piëmont.

²³ **kosten.** konden.

²⁴ **bidden.** verzoeken.

²⁵ **geraeseert.** vernietigd.

²⁶ **overich.** over.

²⁷ **remarqueren.** opmerken.

²⁸ **orkel.** Onzekere lezing.

²⁹ **extraordinaris.** buitengewoon.

³⁰ **Julie.** Ruysch sprak al eerder met Julie Logandi op 28 oktober.

³¹ **geaccordeert.** beloofd.

³² **defendeerde.** verdedigde.

³³ **alsoo.** aangezien.

³⁴ **kerck van.** Het manuscript is hier verder niet ingevuld.

³⁵ **Azeus.** Aveyron.

etc. quaemen, alwaer ons ter linkerhandt aen de andere sijde op een hoochte een seer schoon casteel getoont wert, hebbende de naem van Picaces, alwaer de koninck in de belegerinch logeerde.³⁶

Sondach den 8 waeren wij des morgens te kerke en hoorden een professor theologie prediken. Naer de middach van gelyken en hoorde monsieur Charles. Des avonts aeten wij tot monsieur Logandi en resolveerde³⁷ des anderen daechs³⁸ te vertrekken, waerom ick paerden liet bespreken.

Maendach den 9^{en}. Naer dat wij des morgens op de Fransche manier niet sonder lustich te hassebassen³⁹ gerekent hadden⁴⁰, gingen wij alle ontbijten tot monsieur Logandi, alwaer monsieur Romegous sijn collatien⁴¹ gesonden hadden vermits⁴² syn vrouw des morgens een overval⁴³ gekregen hadde. Hij geleyde ons niet te min nevens Logandi de jonge, monsieur Charles van Montauban ende Roterij tot Moissac⁴⁴, alwaer wij gingen slaepen. Naer den ontbyt gingen wij onse herberch onse laersen aentrekken en paerden haelen om het geselschap te gaen vinde, daer wij t' gelaeten hadden, alwaer t' huijlen en screyen lustich⁴⁵ aenginch. Ick kusten in plaets van die passie mademoiselle Julie seer hartelijck adieu, vindende soo by haer als haer ouders en familie soo veel beleeftheid en van soo goeden hardt dat ick ten hoogste verwondert was als ick begost⁴⁶ te considereren⁴⁷ dat soo overvloedige en overtolligen, doch seer familiere civilityten⁴⁸ aen een vreemdelinch gedaen wierden.

Tusschen Montauban en Moissac voorscreve⁴⁹ hadden wij het vermaekelyckste en vruchtbaerste landt dat gesien kan werden. Even eer wij in t' selve quaemen, passeerden wij de rivier Le Tar⁵⁰ in een pont lanchs de soonste brugge die gesien kan worden, doch tegenwoordich tenemael⁵¹ ingevallen, niet tegenstaende⁵² de ruinen uytwijsen t' gene geseijt⁵³ is. De voorscreve rivier loop, raekende lanchst het stedeken dat redelyck soet is. Wij logeerden bujten t' selve alwaer wij noch vier vrienden van Montauban vonden koomen van Bordeaux, onder andere de broeder en soon broeder van monsieur Gaillart die mij veel beleeftheid toonden als ick mij bekent hadde gemaect.

³⁶ **een seer...belegerinch logeerde.** Tijdens de belegering van Montauban in 1621, een episode uit de Hugenotenopstanden, verbleef de Franse koning Lodewijk XIII (1610-1643) in het Château de Piquecos.

³⁷ **resolveerde.** besloten.

³⁸ **des anderen daechs.** de volgende dag.

³⁹ **hassebassen.** ruziën.

⁴⁰ **gerekent hadden.** afgerekend hadden (met de waard).

⁴¹ **collatien.** maaltijd.

⁴² **vermits.** vanwege.

⁴³ **overval.** zenuwtoeval, last van een ziekte.

⁴⁴ **Moissac.** Moissac.

⁴⁵ **lustich.** flink.

⁴⁶ **begost.** begon.

⁴⁷ **considereren.** zien.

⁴⁸ **civilityten.** beleefdheden.

⁴⁹ **voorscreve.** eerder genoemd.

⁵⁰ **Le Tar.** Tarn.

⁵¹ **tenemael.** helemaal.

⁵² **niet tegenstaende.** hoewel.

⁵³ **geseijt.** gezegd.

Dijnsdach den 10^{en} raeckten wij des morgens eerst ten 9 ueren, vermits wij niet sceijden kosten voor dat wij te saemen wel ontbeten hadden en geluck op de reys gewent hadden. Al ons geselschap verliet ons hier behalven monsieur Chales⁵⁴ die wyders⁵⁵ met ons ginch. Van Moissac omtrent een half lieu⁵⁶ vonden wij La Puynte⁵⁷, sijnde een eylant dat de Tar, lanchst de welke wij omtrent anderhalve mijl reden, en de Garonne maeckten, sich hier versaemelende.⁵⁸ Wij passeerden eerst een burch en daer naer een stedeken genaemt Valence, alwaer wij en passent seer goeden wijn dronken. Daer naer een burch genaemt Copet⁵⁹ tot aen seeker stedeken genaemt Clermont⁶⁰, tot welke plaets toe ons vertoonde gesceyde scoone landsdouwen⁶¹ geaccompagneert⁶² hadden, vindende hier berchachtige wegen die ons eyndelyck te Penurol⁶³ brachten, alwaer wij ten 3 ueren nae de middach arriveerden. Twee van ons geselschap gingen aenstonts iemandt van haere vriden soeken, doch vonden dat hij op t' landt was, waerom sij aenstonts een expresse⁶⁴ depesceerden⁶⁵, die des avonts besceyt quam seggen dat hij aldaer mede niemandt gevonden hadde, soo dat sij quiteerden⁶⁶ de lust om haer vrintt te spreken. Des avonts hielden wij den predicant van de plaets, genaemt monsieur Testace, bij ons ten eeten. Hij was gekoomen om myn geselschap te besøeken en bracht ons de excellentste witte most die ick oyt gedronken hebbe.

Woensdach 11 quam monsieur Testace wederom bij ons eer wij op waeren en naer dat wij ontbeten hadden, geraeckten wij eyndelyck met een swaere witte paert die ons tot den middach toe bij bleeft. Twee lieu gereden hebbende, vonden wij Agen, doch passeerden het stedeken buijten om alwaer wij de rivier vonden, dewelke wij den ganschen dach op syde bleven. Des middachs, alsoo wij weijnich tyt hadden, collationeerden⁶⁷ wij te Port St. Marie⁶⁸ en clommen aenstonts wederom te paert. Met het daelen van de son passeerden wij en rivier genaemt Le Lot⁶⁹ die in de Garonne uytwaetert, tusschen Eguillan⁷⁰ en Clerac⁷¹ onsen wech neemende, en gingen te Tonniers⁷² slaepen, alwaer wij seer laet aenquaemen. Wij vonden hier wederom een koopman van Montauban van de

⁵⁴ **Chales.** Charles.

⁵⁵ **wyders.** verder.

⁵⁶ **een half lieu.** Een lieu is een oude lengtemaat van ongeveer vier kilometer. Het gaat hier dus om twee kilometer.

⁵⁷ **La Puynte.** Het is onduidelijk om welke locatie het hier gaat.

⁵⁸ **sich hier versaemelende.** hier bijeenkomend.

⁵⁹ **Copet.** Coupet.

⁶⁰ **Clermont.** Clermont-Soubiran.

⁶¹ **landsdouwen.** velden, akkers.

⁶² **geaccompagneert.** vergezeld.

⁶³ **Penurol.** Puymirol.

⁶⁴ **expresse.** bode.

⁶⁵ **depesceerden.** zonden.

⁶⁶ **quiteerden.** stopten, afstand deden van.

⁶⁷ **collationeerden.** aten.

⁶⁸ **Port St. Marie.** Port-Sainte-Marie.

⁶⁹ **Le Lot.** Lot.

⁷⁰ **Eguillan.** Aiguillon.

⁷¹ **Clerac.** Clairac.

⁷² **Tonniers.** Tonneins.

kennis van monsieur Charles, koomende uijt de marckt van Bordeaux. Eer wij aen tafel gingen, maeckten ick accort⁷³ met een scipper die des anderendaechs de rivier afsackken wilde naer Bordeaux. Desen avont gaf mij monsieur Charles van Montauban een graftscript ter eeren van den overledenen admirael De Ruijter dat niet quaet was.⁷⁴

Donderdach den 12^{en} embarqueerden⁷⁵ ick mij des morgens ten 5 ueren. Ick passeerde ter linkerhandt een plaetsken genaemt Chaumant⁷⁶ en arriveerden omtrent tien ueren te Marmande. t' Was juijst de ouverture⁷⁷ van t' parlement die dach, doch alsoo de scipper voort wilde, kost ick niets daer van sien en hadt nauwlyckx tijdt een weynich te ontbyten, synde noch nuchteren en sullende voor den avond niet eeten. De rivier is seer vermaekelyck en redelyck breedt. Ick vindt een seer hups⁷⁸ man in de scuijt die mij voor goet geselschap verstrekten, want soude mij anders seer geennuieert⁷⁹ hebben, vindende die spoet niet die ick mij ingebeeldt hadde, alsoo het waeter seer laechs was. Wij resolveerden daerom te St. Macari⁸⁰, alwaer wij des avonts mosten arriveeren, accordt met een chaloup⁸¹ te maeken, die veel snelder⁸² gaen, synde onse scuyt swaer gelaeden en dien volgende buyten apparentie van⁸³ des anderen daechs te Bordeaux te arriveeren.

159v Even van Maramande quam mijn geselschap dat ick te Tonniers gelaeten hadde ons op sijde en waeren seer verwondert mij niet verder gearriveert te sien. Sij bleven mij lange tijt bij, doch eyndelijck van mij raekende, gingen sij in een plaetsken daeromtrent eeten, alwaer beyde de Charles van mijn andere reysbroeders afsceyden om iemandt van haere vrienden te gaen bezoeken: monsieur Charles van Montauban om van daer weder naer huys te keeren en monsieur Charles van Chattellerioij⁸⁴ om ons te Bordeaux des sondachs daer aen wederom te vinden. Tegens den avont quaemen monsieur Mitot en monsieur Menard wederom aen de rivier en resolveerden soo wel als ick te St. Macari te gaen slaepen, alwaer eer ick aenquam wij noch een plaetsken passeerden genaemt La Reole.⁸⁵

Des avonts als wij noch aen tafel saeten, quam de persoon die ick in de scuyt gevonden hadden en elders logeerde mij vinden om te sien of ick noch met de sloep wilde gaen, doch excuseerden t' selve, synde van mijn geselschap om geset⁸⁶, die mij gepersuadeert⁸⁷ hadden des anderen daechs de post⁸⁸ tot Cadillac

⁷³ **accort.** afspraak.

⁷⁴ **Desen avont...quaet was.** Op 29 april 1676 stief de Nederlandse admiraal Michiel de Ruyter (1607-1676).

⁷⁵ **embarqueerden ick mij.** scheepte ik mij in.

⁷⁶ **Chaumant.** Caumont-sur-Garonne.

⁷⁷ **ouverture.** opening.

⁷⁸ **hups.** aardig.

⁷⁹ **geennuieert.** verveeld, geïrriteerd.

⁸⁰ **St. Macari.** Saint-Macaire.

⁸¹ **chaloup.** sloep.

⁸² **snelder.** sneller.

⁸³ **buyten apparentie van.** waarschijnlijk.

⁸⁴ **Chattellerioij.** Châtellerault.

⁸⁵ **La Reole.** La Réole.

⁸⁶ **om geset.** overgehaald.

⁸⁷ **gepersuadeert.** overtuigd.

te neemen, t' welck maer eene post is, alwaer sij haer mede soude laeten vinden om t' paleis van den gewesenen Duc d'Esperton⁸⁹ te sien en dan haer paerden te embarqueren en gesaementlijck te waeter naer Bordeaux te gaen, waer toe ick mij te meer liet persuadeeren alsoo ick anders het voornoemde paleys niet gesien souden hebben. Ick betaelden mijn scipper en gaf hem myn valys⁹⁰ mede om mij te Bordeaux weder te bestellen⁹¹, ten eijnde mij de selve niet soude embarasseeren.⁹²

Vrijdach den 13^{en} maecte ick mij nevens mijn geselschap tydelyck⁹³ op de been en soo als wij te paert souden klimmen, versocht mij monsieur Miteu dat hij voor soude mogen lopen tot Cadillac toe voor syn divertissement⁹⁴ en dat hij mij syn paerdt soude geeven om met monsieur Menard te volgen, t' welck ick hem gaerne toe stondt, soo dat hij de voortocht⁹⁵ nam met mijn dienaer Jan.⁹⁶ Wij arriveerden omtrent een uer naer haer luyden en vonden dat monsieur Miteau een chaloup aengenoomen hadde om ons en de paerden naer Bordeaux te voeren voor vier gulden, t' welck naer mijn oordeel redelyx koops⁹⁷ en seer wel gedaen was, doch monsieur Menardt, die somtyts de geest van contradictie hadde⁹⁸, vondt dit niet goet en brack de koop om een gulden die wij naer syn oordeel te veel souden gegeven hebbe, t' welck oorsaeck was dat wij naer den eeten veel tyt en moeyte verlooren met een andere te zoeken en dat sonder eenige vrucht⁹⁹, want mosten noch de selve scipper voor t' eerst geaccordeerde¹⁰⁰ geldt neemen.

Eer dat wij aen tafel gingen, besaegen wij het paleijs van den hartoch d'Esperton dat tegenwoordich sonder eenige meublen en seer genegligeert¹⁰¹ is, doch veel eer voor een koninlyke saeck als die van een particulier genoomen werden. Achter t' selve is een kleijn bosken met een seer aerdige grot in t' midden, doch de fonteynen bedurven.¹⁰² In t' selve is een poort door de welke men in t' parck gaet, t' welck seer groot en scoon is, doch tenemael van wildt ontbloot.¹⁰³ Ter syden aen t' paleijs is een admirablen¹⁰⁴ thuijn van parteres¹⁰⁵ en alleès. Voor desen thuijn is een groot pleyn met boomen beplant, dienende voor de manege en ronts om de stallingen. Buyten het stedeken even is een

160R

⁸⁸ **post.** postplaats. D.w.z. per paard naar de volgende postplaats te rijden.

⁸⁹ **t' paleis...Duc d'Esperton.** Het betreft het Château de Cadillac, gesticht door de eerste hertog van Épernon. Ten tijde van Ruysch zetelde hier Jean Baptiste Gaston de Goth d'Épernon (1631-1690).

⁹⁰ **valys.** koffer.

⁹¹ **bestellen.** bezorgen.

⁹² **soude embarasseeren.** in verlegenheid zou brengen.

⁹³ **tydelyck.** op tijd.

⁹⁴ **divertissement.** vermaak.

⁹⁵ **voortocht.** voorhoede.

⁹⁶ **mijn dienaer Jan.** Bedienden worden doorgaans niet in een reisverslag genoemd. Waarschijnlijk vertrok deze Jan samen met Ruysch uit de Republiek.

⁹⁷ **koops.** goedkoop.

⁹⁸ **geest van contradictie hadde.** tegendraads was.

⁹⁹ **eenige vrucht.** enig resultaat.

¹⁰⁰ **geaccordeerde.** overeengekomen.

¹⁰¹ **genegligeert.** vervallen.

¹⁰² **bedurven.** beschadigd.

¹⁰³ **ontbloot.** ontdaan.

¹⁰⁴ **admirablen.** aanzienlijke.

¹⁰⁵ **parteres.** Een parterre is een vlak terrein, beplant en versierd met bloemperken.

groote wijde weij die tot aen de rivier toekomt, lanchst de welke en aen weer sijde van de wey voorscreve seer scoone reguliere plantagie¹⁰⁶ syn van opgaende boomen, ten deele gedestineert¹⁰⁷ tot den maliebaen.

Naer dat wij dit alles gesien hadden, gingen wij onse maelyt houden en vonden excellente oesters en naer de maeltijt raecten wij met veel moeyte als geseijt van Bordeaux in onse caloup, die mij seyde familiare vrinden te sien van monsieur Calandrini¹⁰⁸ aen wien ick gerecommandeert¹⁰⁹ was. Des avonts raecten wij met den donkeren te Bordeaux, ons logement in l'Image de St. Jan neemende. Ick begost mij seer geincommandert¹¹⁰ te vinden aen seeker ongemack dat ick in t' een of t' ander bedt op de reys gekreegen, te weeten dat sy hier 'la galle' noemen, voornaementlijck aen mijn handen die ick met pleysters hadt willen genesen en dewelke ick altoos¹¹¹ seer warm gehouden hadde, t' welke tenemael contrarie¹¹² aen dit quaet is, t' welck mij seer over al uytvloech, geholpen werdende door een groot brandt¹¹³ die ick by mij hadde soo door de violente¹¹⁴ wijnen die ick een tyt lanch gedronken hadden, als gastgaen, slempen en fatige¹¹⁵ van de reijs.

Saterdach den 14^{en} vondt ick des morgens mijn handen seer verargert¹¹⁶, waerom ick resolveerden een raedt¹¹⁷ desnachts daer aen¹¹⁸ te doen, die mij geseyt was te weete booter, sulpher¹¹⁹ en citroen sap te saemen gesmolten en daer de handen mede gesmeert. Des morgens brachten wij meest met verschooninge¹²⁰ en diergelyke nootsaekelyckheden door. Naer de middach gingen wij door de stadt en buyten de selve wandelen. Des avonts dede ick mijn geseijde remedie.

Sondach den 15^{en} bevondt ick mijn quaet¹²¹ seer verargert, soo door de sulpher die my de handen tenemael geenflammeert¹²² hadde en doen sweeren als door de warmte van mijn handtscoenen, die men mij seyde dat ick most quiteren, soo ick mij niet heel bederven wilden en de handen altoos bloot houden selfs s'nachts noijt onder de dekens steeken. Ick hadde gansche nacht niet geslaepen van pijn die de sulpher mij gemaekt hadde, soo dat ick mij volck¹²³ naer de kerck

¹⁰⁶ **plantagie.** beplanting.

¹⁰⁷ **gedestineert.** aangewezen.

¹⁰⁸ **monsieur Calandrini.** Ruysch maakte al eerder kennis met de invloedrijke Geneefse familie Calandrini.

¹⁰⁹ **gerecommandeert.** aanbevolen.

¹¹⁰ **geincommandert.** gehinderd.

¹¹¹ **altoos.** altijd.

¹¹² **contrarie.** tegenwerkend.

¹¹³ **groot brandt.** grote vurigheid, grote ontsteking.

¹¹⁴ **violente.** heftige.

¹¹⁵ **fatige.** vermoeidheid.

¹¹⁶ **verargert.** verergerd.

¹¹⁷ **raedt.** doktersadvies.

¹¹⁸ **desnachts daer aen.** de volgende nacht.

¹¹⁹ **sulpher.** zwavel.

¹²⁰ **verschooninge.** wassen.

¹²¹ **quaet.** kwaal.

¹²² **geenflammeert.** ontstoken.

¹²³ **mij volck.** mijn volk. D.w.z. de mede-Nederlanders.

liet gaen, mijn medicamenten aftrock en des morgens noch wat, blyvende den ganschen dach in huijs, vermits het quaede weer.

160v

Maendach den 16^{en} vondt ick mijn handen seer verargert, hebbende des nachts wederom groote pijn geleden, doch de sweeren doorstekende, hadde ick wederom wat rust. Mijn lijf was oock veel meer uijtgeslaegen als root grondt¹²⁴, t' welck mij door de groote juckte¹²⁵ seer incommodeerden. Ick ginch des morgens bij de heer Calandrini, die mij eenich geldt gaf en naer veel demonstratie¹²⁶ van vriendschap en mijne openbaeringen van ongemack mij een seer goet doctor beloofde te besikken¹²⁷ en de selve naer den eeten bij mij te senden. Hij seijde mij dat de heeren Glimmer en Scolten¹²⁸, die ick in Italie seer familiaer¹²⁹ gekent hadde, hier waeren en aen de heer Oijens gerecommandeert. Ick sondt t' huijs koomende ten huysse van de heer Oijers om te weten waer sij gelogeert waeren, doch geloove dat de meyt een quaede bootscap gedaen hadde, alsoo sy tot besceijt bracht dat hier geen Hollanders in de stadt kortelinch¹³⁰ gekoomen en aen hem gerecommandeert waeren.

Naer den eeten kreech ick mijn doctor met dewelke ick consuleerden¹³¹ en die mij seyde dat ick seer gelukkig was van de sulpher niet op mijn lijf gesmeert te hebbe, want dat mij dat een furieuse¹³² koorts en licht een dangereuse¹³³ sieckte soude veroorsaect hebben. Hij vondt mij door den grooten brandt een weynich gealtereert¹³⁴, t' welck hy seyde deuren¹³⁵ soude soo lanch mijn lyf niet gesuyvert en verpust¹³⁶ was, waerom hij mij ordonneerde¹³⁷ des anderen daechs te doen ader laeten, sullende naerderhandt tot purgeeren¹³⁸ en dat tot sweeren koomen om de galle op te droogen, deurende tot dese laetse remedie niet eer koomen, alsoo de selve te vroeck geapliceert¹³⁹ werdende seer dangereus soude sijn. Des avonts arriveerde monsieur Charles die seer verwondert was mij soo verandert te vinden en approbeerde¹⁴⁰ dat ick mij aen den doctor over hadde gegeven, niet tegenstaende dit tot syn en myn regret¹⁴¹ oorsaeck was dat wij separeren¹⁴² mosten, doch ick beloofde hem van Richelieu te Chatelloij te koomen besøeken. Hij seijde mij dat hij groote

¹²⁴ **root grondt.** rode aarde.

¹²⁵ **juckte.** jeuk.

¹²⁶ **demonstratie.** vertoon.

¹²⁷ **besikken.** regelen.

¹²⁸ **de heeren Glimmer en Scolten.** De heren Glimmer en Scolten waren Nederlandse bekenden van Ruysch.

¹²⁹ **familiaer.** nauw.

¹³⁰ **kortelinch.** onlangs.

¹³¹ **consuleerden.** consulteerde.

¹³² **furieuse.** hevige.

¹³³ **dangereuse.** gevaarlijke.

¹³⁴ **gealtereert.** veranderd.

¹³⁵ **deuren.** duren.

¹³⁶ **verpust.** ontpust.

¹³⁷ **ordonneerde.** beval.

¹³⁸ **purgeeren.** zuiveren.

¹³⁹ **geapliceert.** toegediend.

¹⁴⁰ **approbeerde.** keurde het goed.

¹⁴¹ **regret.** spijt.

¹⁴² **separeren.** scheiden.

vrinscap¹⁴³ onderhield met de heer Oijens. Ick versocht hem eens te verneemen of de heer Oijens in Den Haech van syn vrinden was.

Dijnsdach den 17^{en} deedt ick mij des morgens aderlaeten. Des middachs quam mij monsieur Charles seggen dat hij de heer Oijens hadt wesen sien en dat hij de broeder van den geseyden Haechsen¹⁴⁴ heer Oijens was en dat hij des avonts van hem soude getracteert werden, waerom ick versocht mijn dienst gepresenteert¹⁴⁵ mocht werden, dewijle ick oordeelden dat hij niet ignoreerden¹⁴⁶ dat mijn swaeger Berkhout¹⁴⁷ van syne vriende was. Des avonts seijde mij de heer Charles dat hij mij aenstonts gekent hadde en selfs mij hadt willen haelen, doch daer van desisteerden¹⁴⁸ op de informatie van den staet daer in ick mij bevondt, met belofte mij des anderen daechs te koomen vinden. Sij seijden mij oock dat hij twee seer a drie seer scoone dochters hadt.

161R Woensdach den 18 quam de heer Oyers de heer Charles heel vroeck vinden om hem aen de scuyt te leyden en gaf mij een seer beleefde visite voor mijn bedt met offres¹⁴⁹ van dienst en vriendschap met protestatien¹⁵⁰ dat hij mij niet gekent of geweten hadt dat ick hier was. Daer naer vertrock al mijn geselschap. Omtrent tien ueren wiert mij een lavement¹⁵¹ gegeven. Den doctor ordonneerde mij een purgatie¹⁵² tegens des anderen daechs. Den elf ueren quaemen de heeren Glimmer en Scolte mij besøeken, hebbende van de heer Oijens verstaen dat ick hier was. Het speet ons seer van wedersyden dat wij van den anderen niet geweten hadden, alsoo sij des anderendaechs mosten vertrekken. Even naer den eeten quam Glimmer wat bij mij praeten en des avonts quaemen sij alle beijden haer afsceijt van mij neemen.

Donderdach den 19^{en} nam ick een purgatie die mij wel reuseerde.¹⁵³ Naer de middach quam monsieur Bon Enfan, een neef van de heer Charles, mij besøeken en alsoo hij een liefhebber was van de lecture beloofde hij mij des avonts naer den eeten by te koomen en mij eenige galanterije¹⁵⁴ te brengen om mij te diverteeren¹⁵⁵, t' welck hij naerquam. Hij beloofde mij des anderen daechs de laetste Hollantsche courant te senden en des saterdachs die geene die arriveeren most. Den doctor quam mij desen dach niet sien.

Vrijdach den 20^{en} hadde ick des morgens een visite van mijn doctor die mij ordonneerde de handen drie a vier mael des daechs te wassen met het water

¹⁴³ **vrinscap.** vriendschap.

¹⁴⁴ **Haechsen.** Haagse.

¹⁴⁵ **gepresenteert.** aangeboden.

¹⁴⁶ **ignoreerden.** negeren.

¹⁴⁷ **mijn swaeger Berkhout.** Coenraads zus Elisabeth (1646-1704) trouwde in 1668 met Pieter Teding van Berkhout (1643-1713).

¹⁴⁸ **desisteerden.** af zag.

¹⁴⁹ **offres.** aanbiedingen.

¹⁵⁰ **protestatien.** betuigingen.

¹⁵¹ **lavement.** klyasma.

¹⁵² **purgatie.** zuivering, laxeermiddel.

¹⁵³ **reuseerde.** liet opknappen.

¹⁵⁴ **galanterije.** gedichtjes.

¹⁵⁵ **diverteeren.** vermaken.

daer de smits¹⁵⁶ haer ijser in lessen¹⁵⁷, als mede des anderen daechs te beginnen mijn geheele lijf te baden in lauw waeter om mij de scerpe humeuren¹⁵⁸ te versachten en het bloet te koelen, eer hij tot de obdrooginge¹⁵⁹ van mijn quaet koomen soude, ten eijde het perijkel¹⁶⁰ te ontvlieden van een groote kortse¹⁶¹, daer bange voor was soo hij het voorscreve obdroogen precipiteerden.¹⁶² Des avonts hadt ick Bon Enfan.

Saeterdach den 21^{en} sondt mij des morgens den chirurgijn de cuijre¹⁶³ en utensils¹⁶⁴ tot het badt en des avonts quam hij om het selve te gouverneeren.¹⁶⁵ Ick bleef omtrent een half uer int selve en ginch naer ick wel af was gedroocht voor het vier¹⁶⁶ in een warm laeken in mijn bedt leggen. Des morgens hadde ick een visite van monsieur¹⁶⁷ bij monsieur Bon Enfen woont om de koopmanscap¹⁶⁸ te leeren. Hij hadde gehoord dat ick een goet vriendt van de heer Justus Gijs was en quam mij alle offres van dienst doen. Hij is van de religie.¹⁶⁹ Des avonts laet bracht mij Bon Enfen de Hollantsche courant, soo als ick al te bedde was. Hij seijde dat hij soo van de post quam en dat de brieven niet eer uijt waeren gedeelt.

161v Sondach den 22^{en} baijde¹⁷⁰ ick mij twee maele, eens des morgens en een des avonts. Des morgens quam Bon Enfan eer hij naer de kerck ginch, die hier een halve lieu van daen, mij sien en des avonts op sijn wederkomt van gelyken. Desen dach quam mij den doctor niet sien.

Maendach den 23^{en} baijde ick mij wederom twee maelen. Monsieur Bon Enfan quam mij besøeken en vereerde mij een bouteille¹⁷¹ met vin de Frontignan.¹⁷² Hij hadt mij eenige daegen te vooren noch eenige groene scillen vereert. Op de naer middach kreech ick een visite van de neef van de heer Oijens.

Dijnsdach den 24^{en} als vooren tweemaal gebaijt. Monsieur Bon Enfan bracht mij eenige kousen die hij voor mij gekoft¹⁷³ hadde en de historie van Henriette

¹⁵⁶ **smits.** smeden.

¹⁵⁷ **lessen.** blussen.

¹⁵⁸ **scerpe humeuren.** Volgens de humorenleer, die sinds de oudheid een belangrijke rol speelde in de geneeskunde, werd de gemoedstoestand van de mens bepaald door de balans van vier lichaamssappen: bloed, gele gal, zwarte gal en slijm. Een tekort of een teveel aan een van deze sappen leidde tot ziekte.

¹⁵⁹ **obdrooginge.** opdroging.

¹⁶⁰ **perijkel.** gevaar.

¹⁶¹ **kortse.** koorts.

¹⁶² **precipiteerden.** veroorzaakte.

¹⁶³ **cuijre.** kuur.

¹⁶⁴ **utensils.** gerei.

¹⁶⁵ **gouverneeren.** overzien.

¹⁶⁶ **vier.** vuur.

¹⁶⁷ **monsieur.** Het manuscript is hier verder niet ingevuld.

¹⁶⁸ **koopmanscap.** handel.

¹⁶⁹ **Hij is van de religie.** D.w.z. hij was protestants.

¹⁷⁰ **baijde.** baadde.

¹⁷¹ **bouteille.** fles.

¹⁷² **vin de Frontignan.** De Franse stad Frontignan stond bekend om zijn wijn.

¹⁷³ **gekoft.** gekocht.

Silvie de Moliere.¹⁷⁴ Ick gaf hem eenige andere boexkens weder die hy my geleent hadden. Den doctor quam mij niet sien.

Woensdach den 25^{en} als vooren gebajjt en den doctor niet gesien.

Donderdach den 26^{en} wederom twee maelen, doch voor de laetstemael gebajjt. Ick vindt dat dese remedie, mij het bloet geweldig gesuyvert en verkoelt hebbende, genoegsaem alle de viericheid¹⁷⁵ van mijn lichaem verdreeven hadt en de handen soodaenich opgedroocht dat mij daer weynich resteerden als de rode vlackken.¹⁷⁶ Den doctor ordonneerde mij des anderen daechs tot meerder precautie¹⁷⁷ een purgatie.

Vrydach den 27^{en} nam ick des morgens vroeck de geseijde purgatie, die mij tot den middach geweldig gaenden hielt. Des avonts ordonneerden mij den doctor een pommade¹⁷⁸ om myn handen mede mede te smeeren ten eynden de roode vlackken en de rest van de viericheid wech te neemen, als oock mij des nachts als het met mij werm¹⁷⁹ soude maeken mij te smeren op die plaetsen die mij deden jeuken.

Saeterdach den 28^{en} begaf ick mij door Godes hulpe de eerste mael op straet, gaende des morgens ten huijse van monsieur Bon Enfan om met hem de stat te gaen besien en middel voor mij te soeken om des maendachs te vertrekken. Wij gingen dan eerst naer de messagier van Rochelle¹⁸⁰, doch hij was niet t' huijs. Wij deden noch eenige andere bootscappen, Bon Enfan mij belovende naer de middach met den messagier voorscreve mede koomen sien.

De rest van den morgen emploijeerden¹⁸¹ wij met de stadt te besien, die seer vol gewoel en volckrijck is, geweldig dicht betimmert¹⁸², behalve twee a drie seer lange en groote, breede straeten die niet met winkels als t' ander gedeelte van de stadt maer met seer magnifijke huijsen beset is, waer onder de voornaemste sijn La Fosse du Chapeau Rouge en La Fosse de la Maison de Ville, waer van de eerste groot perikel loopt voor een groot gedeelte om veer¹⁸³ gesmeten te werden om de wille¹⁸⁴ van t' Châtau Trompette¹⁸⁵, voor t' welke en rondom t' welke alle de huijse sedert de laetste revolte alle de huijsen om ver gesmeten sijn, importeerende bij naer een derde part¹⁸⁶, soo mij geseyt wert, van de stadt en t' genee t' jammerste is: het was t' quartier daer sich al de ryke

162R

¹⁷⁴ **de historie...de Moliere.** Ruysch las de *Mémoires de la vie d'Henriette-Sylvie de Molière* (1672-1674) van de Franse schrijfster Marie-Catherine de Villedieu (1640-1683), een roman over de economische en emotionele misère van een jonge Franse vrouw.

¹⁷⁵ **viericheid.** koorts.

¹⁷⁶ **vlackken.** vlekken.

¹⁷⁷ **precautie.** voorzichtigheid.

¹⁷⁸ **pommade.** zalf.

¹⁷⁹ **werm.** warm.

¹⁸⁰ **de messagier van Rochelle.** de boodschapper op La Rochelle.

¹⁸¹ **emploijeerden.** besteedden.

¹⁸² **betimmert.** bebouwd.

¹⁸³ **om veer.** omver.

¹⁸⁴ **om de wille.** omwille.

¹⁸⁵ **t' Châtau Trompette.** Het betreft het Château Trompette.

¹⁸⁶ **importeerende bij...derde part.** dat bijna een derde deel uitmaakte.

luyden onthielden¹⁸⁷ en dienvolgende altemael magnifijke huijsen.¹⁸⁸ De heer Oijens heeft aen sijn huijs, seyde mij Bon Enfan, wel dertich duysent gulden verlooren, behalven al syn marmer dat hij noch daer uyt heeft gehaelt. Aen de andere syde heeft de koninck¹⁸⁹ oock noch een fort gemaect, doch t' selve is soo considerabel¹⁹⁰ niet als t' Chatau Trompette, sich bedient hebbende aen de buijte sijde van de stadts bolwerken¹⁹¹, t' welck dese citadelle seer irregulier¹⁹² maeckt. Oock is in een derde fort of dat eer de mine¹⁹³ van een ouijt¹⁹⁴ paleys heeft, doch nu enichsins seekere gemaect mede guarnisoen geleijt dienende voor een derde citadelle, en is genaemt Le Fort du Ha en bij sommige Du Far, in t' hier voor genoemde Le Fort Louis.¹⁹⁵

De stadt is vermaekelyck door te wandelen vermits de menichvuldige winkels, doch seer vuyl en ongemackkelijk van straeten. Ick geloove de selve te naesten¹⁹⁶ bij wel soo groot is als Rotterdam, leggende tegens de rievier de Garonne als een halve maen. Wij saegen geen kerken, alsoo in de selve hier in Vrankryck niet notabels¹⁹⁷ gevonden wiert, sijnde de selve vuyl door de bank, qualyck onderhouden en sonder eenich ornament. Alleen gingen wij in de augustijnen om t' graf te sien van den laetsten hartoch van Caudalen¹⁹⁸, t' welck van swart en wit marmer is, werdende het daix¹⁹⁹ van 4 statuen²⁰⁰ van bronse onderstut. t' Palaijs daer t' parlement sijn residentie gehadt heeft, is een seer out gebouw en wert bij mijn reisiger Golnits 'Arx umbraria' genaemt.²⁰¹ In t' selve is tegenwoordich niet veel anders te sien als de figuer van de verlaete staet van Jerusalem. Niet verre hier van daen is de beurs of scheuyns liever hier tegen over, waer in Golnits abuijs heeft seggende beurs op 't stadthuys te staen, dat hier verre van daen is. Ick ben in t' selve niet geweest, alsoo daer niet te sien is. De munt is dicht bij de beurs en is en²⁰² fraij gebouw. Alsoo t' middach was gewerden, sceijde wij uijt de wandelinch. Ick wilden Bon Enfen bij mij ten eeten houde, doch hij seyde mij dat hij kort aen de maelyt te doen hadde. Naer dat hij des anderen daechs de daen vroech mij wel wilde gunnen. Oock dat hij eerst leer in de naermiddach met de messagier eerst bij mij soude koomen, dat ick daerom

¹⁸⁷ **onthielden.** ophielden.

¹⁸⁸ **waer onder...magnifijke huijsen.** In 1675 had Bordeaux te maken met een burgeropstand, gericht tegen de hoge belastingen die waren ingesteld om de Hollandse Oorlog (1672-1679) te financieren. Als tegenreactie veranderde Lodewijk XIV een groot gedeelte van de verdedigingswerken van de stad. Zo werd het Château Trompette aangelegd, waarvoor een groot gedeelte van de stad, waaronder de prestigieuze wijk rondom de Chapeau Rouge, vernietigd.

¹⁸⁹ **de koninck.** Lodewijk XIV (1638-1715) was koning van Frankrijk van 1643 tot zijn dood in 1715.

¹⁹⁰ **considerabel.** aanzienlijk.

¹⁹¹ **bolwerken.** Een bolwerk is een uitspringend verdedigingswerk van een fort.

¹⁹² **irregulier.** onregelmatig.

¹⁹³ **mine.** aanschijs.

¹⁹⁴ **ouijt.** oud.

¹⁹⁵ **Oock is...Fort Louis.** Het betreft het Château du Hà.

¹⁹⁶ **te naesten.** bijna.

¹⁹⁷ **notabels.** bijzonders.

¹⁹⁸ **t' graf...van Caudalen.** Waarschijnlijk gaat het om het graf van Bernard de Nogaret de La Valette (1592-1661), hertog van Épernon en graaf van Kendal.

¹⁹⁹ **de daix.** de verhoging, het podium.

²⁰⁰ **statuen.** standbeelden.

²⁰¹ **wert bij...umbraria' genaemt.** Ruysch put hier voortdurend uit de populaire reisgids *Ulysses Belgico-Gallicus* uit 1631 van Abraham Göllnitz.

²⁰² **en.** een.

hem niet den ganschen tyt in huijs hoeft en te wachten. Ick meynde noch en passent de heer Oijens een visite te geven, doch vondt dat het te laet op de middach was.

162v

Naer de middach ginch ick heel van t' eene endt van de stadt tot het andere lanchst de rievier wandelen. t' Selve is veel langer als men sich selve in soude beelden. Dese wandelinch is seer vermaekelijck, alsoo de rievier altoos vol sceepen leyt en de waeter kant vol volck en koopmanscap. Als men het Chateau Trompetten gepasseert is, komt men in t' quartier daer al de packhuysen van de wijnen sijn en daer de selve ingesceept werden. De gansche kaj²⁰³ leij vol waeter. Wat verder daer staen sulke scone huijsen net als hier, maer daer is het vol kroegen daer excellente wijn muscaet²⁰⁴ gedronken wert. In de selve verstaen sij altemael meest Hollants en hebben meest alle Hollantsche inscriptie op haer uythanch berden.²⁰⁵ Wat verder is t' quartier van visschers een²⁰⁶ sceepvaerende luyden. Hier van daen sach ick de stadt seer heerlyck leggen, want de rievier draijt seer.²⁰⁷ Ick considereerde de twee toorens die van een seer groote hoochte sijn.²⁰⁸ Naer dat ick dit alles opgenoomen hadt, keerden ick weder naer huys, alwaer mij monsieur Bon Enfan quam vinden met de messagier, doch alsoo hij te extraordinaris duer was, resolveerden ick te water te gaen en Bon Enfan beloofde mij een goet scipper te hueren. Des avonts was ick ten huijsen van den heer Oyens, doch hij was uijt.

Sondach den 29^{en} quam monsieur Bon Enfan des morgens tydelijck bij mij om de rest dat wij niet gesien hadden op te neemen. Wij gingen eerst naer t' Châtau Trompette, daer hij aen Switsersche officieren kennisse hadt, die ons t' heele veel vrientscap deden, ons in haer logement leijden en den onbyt gaeven en naerderhandt het fort lieten sien. t' Selve is een lanch vierkant, hebbende op elke hoeck een bolwerck en in t' midde van ieder lange sijde een bolwerck. In t' eene van dese twee was een cavalier.²⁰⁹ Wij saegen van gelijken dat de wallen alle van massive steen waeren als te Marseille, behalve een halve maen²¹⁰ voor de poort van den landt syde, daer wij ingekoomen waeren, die maer met een harsteenen²¹¹ meur²¹² becleet was. De place des armes²¹³ is seer groot en wijt en rontom de logementen van de officieren en soldaeten niet alleen heel fraij en van een magnifijke architecture, maer selfs in t' heele fort van binnen en van buyten, niet alleen volgens de regelen van den oorloch seer heerlijck gebouwt, maer oock met de civile architecture admirabel versiert.

Van de wallen saegen wij het quartier van de stadt, onlanchs omgesmeten en hier voor gementioneert²¹⁴ seer miserabel in puynhopen leggen. Onder het

²⁰³ **kaj.** kade.

²⁰⁴ **wijn muscaet.** Muskaatwijn of muscato is een zoete witte wijn.

²⁰⁵ **uythanch berden.** uithangborden.

²⁰⁶ **een.** en.

²⁰⁷ **want de rievier draijt seer.** D.w.z. de rivier meandert.

²⁰⁸ **ick considereerde...hoochte sijn.** Het betreft de Tour Pey Berland en de toren van de Cathédrale Saint-André de Bourdeaux.

²⁰⁹ **cavalier.** edelman.

²¹⁰ **halve maen.** Een halvemaan is een eiland omgegeven door een vestingsgracht.

²¹¹ **harsteenen.** bergstenen.

²¹² **meur.** muur.

²¹³ **De place des armes.** Het arsenaal.

²¹⁴ **gementioneert.** genoemd.

selve was noch blyven staen een antiquiteit die sij La Maison Quatre noemen. De sommige geven t' de naem oock van le Palais de Tutelae²¹⁵, naer omtrent mijn Golnits oock confondeert²¹⁶, gevende dit voor twee diverse antiquiten²¹⁷ aen. Ick hebbe in Rome noijt geen heerlyker architecture onder de oude rudera²¹⁸ gesien. t' Selve is een vierkante muer van groote sware steenen, omtrent een roede of anderhalf²¹⁹ uyt de aerde. Daer op staet een ranch²²⁰ van columnen van de Corinthische ordre²²¹, die voor de columnen van t' porticus²²² van de Rotunde te Romem²²³ niet hoeft te wijken en op de corniche²²⁴ noch een seekere machine van arcaden.²²⁵ Dit gebouw is soo hooch dat het verre buijten de stadt kan gesien werden. t' Selve is mede al gecondemneert²²⁶ omverre gesmeten te werden, t' welck seer jammer is. Niemandt heeft mij weeten te beduijden wat het geweest sij.²²⁷ Daechs te vooren hadt ick het selve dat wij daer omtrent passeerden van dichte geconsidereert.

Naer dat wij t' heele fort gesien hadden, gingen wij de poort uijt die aen de rievier komt en niet tegenstaende wij ontbeten hadde in t' fort gingen wij in de hier voor genoemde herrebergen in t' wijn quartier een bouteille muscaet de Frontignan drinken. Daer naer bracht mij Bon Enfan in t' overblijfsel van een amphitheatrum, ordinaris²²⁹ genaemt Le Palais de Galien.²³⁰ Dewijle het selve een half quartier uers en niet de beste sijde op een naer de stadt toe staet en daer van daen seer pareert²³¹, soo beelde ick mij veel daer van in, doch vondt dat het selve extraordinaris geruineert en maer van gebackken steen was. Alleen dat ick in geen andere oijt gesien hebbe, was dat het selve twee extraordinaire groote en hooge poorten hadde recht over malkanderen.

Hier van daen gingen wij naer de kerck van St. Severijn²³², waer van t' kerckhof vol van seekere groote steene bakken gelyck als kisten staet met swaere steenen gedeckt, even als wij te Arles in den aerden hadde gevonden. Golnits secht dat dese antyck syn, doch heeft abuys²³³ alsoo de grafscriften en

²¹⁵ **Palais de Tutelae.** De Piliers de Tutelle vormden een belangrijke Romeinse ruïne, die in 1677 werd verwijderd voor de aanleg van het Château Trompette.

²¹⁶ **confondeert.** niet onderscheiden.

²¹⁷ **antiquiten.** antiquiteiten.

²¹⁸ **rudera.** tegels.

²¹⁹ **een roede of anderhalf.** Een roede is een oude lengtemaat. Het staat gelijk aan ongeveer 3,77 meter. Het gaat hier dus om zo'n 5,5 meter.

²²⁰ **ranch.** ring.

²²¹ **columnen van de Corinthische ordre.** De Korinthische orde is, naast de Dorische en de Ionische orde, een van de drie Griekse bouwstijlen.

²²² **t' porticus.** de zuilengang.

²²³ **de Rotunde van Rome.** Ruysch verwijst naar het Pantheon in Rome, dat ook wel de Santa Maria della Rotonda werd genoemd.

²²⁴ **corniche.** lijsten. Het gaat om de versierde uitspringende randen van een gebouw.

²²⁵ **arcaden.** bogen.

²²⁶ **gecondemneert.** gedoemd, veroordeeld.

²²⁷ **Niemand heeft...geweest sij.** De Piliers waren mogelijk een tempel of een forum.

²²⁸ **166r.** De huidige versie van het reismanuscript in het Nationaal Archief is ietwat anders geordend. De tekst gaat door op f. 166r-166v. De tekst gaat daarna weer door op 164r.

²²⁹ **ordinaris.** gewoonlijk.

²³⁰ **Daer naer...de Galien.** Het betreft het Palais Gallien.

²³¹ **pareert.** opgesierd.

²³² **de kerck van St. Severijn.** Het betreft de Basilique Saint-Seurin.

²³³ **heeft abuys.** heeft het mis.

cruysen en de letteren wel anders uytwijzen, behalve dat daer veel nieuwe staen die geen jaer of twee jaer out sijn. Selfs sach ick sommige de aenstuch waeren daer noch doots beenderen in leyden en onder anderen een daer een heel geraemte in leij daer noch t' hooft van met haijre²³⁴ beset was. Wij quaemen hier niet om in de kerck te gaen, maer om seekere seer groote van de kisten te sien, daer sij van sij seggen dat met de volle maen de selve soo vol waeter komt dat sij over loopt, tusschen de juncture²³⁵ van het deksel en met afgaen van de maen wederom allenxkes drooch wert, niet tegenstaende de selve op twee steenen als alle de anderen van de aerde wel anderhalve voet verheven staet. Het was juijst het laetste quartier van de nieuwe maen soo dat wij niet kosten sien of daer waeter in was, alsoo het selve drooch most sijn naer haer seggen. Op dit kerckhof is een capelle die de oudste van daeromtrent is. t' Voorscreve kerckhof is seer groot en vol hooghe boomen, die het daerin seer vermaekelyck maeken.

Hier van daen gingen wij naer de chartreusen²³⁶ om haer kerck te sien, maer de selve was toe geslooten, soo dat wij wederom naer de stadt keerden, aen mijn logement op de middach arriveerende. Naer de middach brachten wij eerst onsen tyt met wandelen door. Hij bracht mij dicht aen t' Fort du Ha op de walle van de stadt daer een admirable wandelinch van boomen was en een heerlyck gesicht over de stadt en de campagne.²³⁷ Naderhandt gingen wij seekere coorde dansers²³⁸ dien daer sij hier veel van spraeken, doch t' was niet anders als in Hollandt. Des avonts ginch de heer Calendrini besøeken. Hij bracht mij by syn vrouw en dochter, die ick in t' jaer seventich²³⁹ in Hollandt gesien hadt, noch een kindt sijnde en nu een groot geset mensch, getrouwt en swanger. Haer man is een Hollander en seijde mij dat hij in korten in Hollant meynde te koomen woonen. Ick nam mijn afsceyt en ontfonch veel vrienſcap. Bon Enfan hadt een barcq²⁴⁰ voor mij gehuert tegens des anderen daechs des middachs, alsoo t' niet een getije²⁴¹ was.

Maendach den 30^{en} was Bon Enfan wederom tydelyck bij mij. Wij gingen te saemen naer den doctor. Aen sijn huys koomende, naer dat ick gevraecht hadde om hem te spreekken, wiert ick van de knecht boven gebracht sonder dat hij mij iet²⁴² seijde, vindende mijn gewesen doctor sieck te bedde. Naer een compliment op die occasie²⁴³ gevraecht hebbende wat ick hem sculdich was, deet hij mij sitten en een halve rijxdaelder geven met versoeck dat ick hem niet moeijlyck meer soude vallen en in rust laeten. Dit surproneerde²⁴⁴ mij geweldich, doch naderhandt oordeelende dat hij mij niet verstaen hadde en door den donker van de kaemer niet gekent hadde of door syn sieckte in sijn verstandt getroubleert²⁴⁵ was, sprack ick hem noch eens aen, den halven ryxdaelder wedergevende om te

²³⁴ **haijre.** haar.

²³⁵ **juncture.** scharnier.

²³⁶ **chartreusen.** kartaizers.

²³⁷ **de campagne.** het platteland.

²³⁸ **coorde dansers.** koorddansers.

²³⁹ **in t' jaer seventich.** D.w.z 1670.

²⁴⁰ **barcq.** Een bark is een soort zeilschip met drie masten.

²⁴¹ **een getije.** vloed.

²⁴² **iet.** iets.

²⁴³ **occasie.** gelegenheid.

²⁴⁴ **surpreneerde.** verraste.

²⁴⁵ **getroubleert.** verward.

sien wat van de saeck was, doch hij kost mij als doen²⁴⁶ en seijde mij seer beleeft dat hij niet van mij pretendeerde²⁴⁷ dat hij versocht dat ick hem maer in rust soude laeten, waer op ick daedelijck op stont en heen ginch, mij aen sijn vrouw adresseerende²⁴⁸ die ick t' geldt gaf dat ick hem sculdich meynde te sijn. Ick vertelde Bon Enfan mijn avontuer, die mij benede gewacht hadde en alsoo verwondert was dat ick best gedaen hadt van den wech te waeter genoomen te hebben²⁴⁹ en van daer Bon Enfan aen syn hujs weder vinden om hem met mij ten eten te neemen ten eynde beter greeet te sijn kort naer den eeten te vertrekken, alsoo hij mij met geweld uyt wilde geleijde een stuck weechs. Ick nam met eenen afsceijt van syn hospes, die mij seer veel beleeftheit toonden.

163R

Omtrent een ueren quaemen wij de scipper haelen, alsoo het gety was. Sceep koomende vindt ick dat Bon Enfan een goede fles muscaet of twee met een excellente pasteij daer hadt doen brengen, t' welck wij op hem wat deedt kijven dat hij om mijnen t' wil depences²⁵⁰ deedt, doch t' quam ons niet qualijck dat wij den naermiddach wat collationeerden, want des avonts omtrent tien ueren met grooten donker en extreme koude aen seeker dorpie aenleggende, genaemt Poullac²⁵¹, alwaer wij vonden noch eeten, noch bedden genoeg om te slaepen, soo dat ick Bon Enfan gelyck gaf dat hij voor de collatie gesorcht hadt. Wij beholpen ons soo wij best kosten in onse kleeren.²⁵²

²⁴⁶ **doen.** toen.

²⁴⁷ **pretendeerde.** eiste.

²⁴⁸ **mij aen sijn vrouw adresseerende.** mij tot sijn vrouw wendende.

²⁴⁹ **van den...te hebben.** van zo veel moeite te nemen.

²⁵⁰ **depences.** uitgaven.

²⁵¹ **Poullac.** Pauillac.

²⁵² **Wij beholpen..onse kleeren.** D.w.z. zij sliepen in enkel hun kleren.